

УДК 930 (477) (092)

С 521

Ігор СМУТОК

**АРХІВНА КОЛЕКЦІЯ О. ЧОЛОВСЬКОГО ЯК ДЖЕРЕЛО
ДО ІСТОРІЇ ТА ГЕНЕАЛОГІЇ РУСЬКОЇ ШЛЯХТИ
ПЕРЕМИШЛЬСЬКОЇ ЗЕМЛІ XV – XVIII СТ.**

У статті проаналізована джерелознавча цінність одного з рукописних зібрань, що містить матеріали до історії руської шляхти Перемишльської землі давньопольського періоду. З'ясована доля зібрання з часу його виникнення до сьогодення. Досліджено тематичний зміст колекції з метою виявлення генеалогічного матеріалу. Показано, що він неоднорідний та складається з кількох груп різної джерелознавчої вартості.

Ключові слова: *Чоловський, генеалогія, генеалогічні джерела, шляхта, роди, архів.*

Джерелознавчі дослідження є необхідною передумовою глибокого всебічного вивчення історичних явищ та подій. Передовсім вони актуальні для малодосліджених аспектів, до яких належить історія шляхетського стану у Галичині XV – XVIII ст.

Матеріали до історії руської шляхти XV – XVIII ст. зберігаються у Центральному державному історичному архіві України у м. Львові, в рукописних зібраннях Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника, меншою мірою у відділі рукописних, стародрукованих та рідкісних книг імені Ф.П. Максименка Наукової бібліотеки ЛНУ ім. Івана Франка. Частина з них добре відомі й здавна привертала увагу не одного покоління істориків. Наприклад, акти гродські й земські Руського воеводства, документи у справі підтвердження прав шляхти Галичини австрійською владою наприкінці XVIII – XIX ст. тощо [3, 60 – 63]. Натомість менш відомими й практично невивченими в контексті заявленої нами проблеми залишаються рукописні

зібрання, котрі тематично і хронологічно охоплюють широкий спектр документальної спадщини. Про наявні серед них матеріали до історії руської перемишльської шляхти, чи то через брак належного опису або каталогу, чи то за відсутності докладної інформації про фондоутворювача та історії формування ним зібрання, відомо вкрай мало. Їхнє вивчення і залучення до наукового обігу є необхідною передумовою для подальшого всебічного та об'єктивного дослідження історії руської перемишльської шляхти. Власне, до таких зібрань належить архівна колекція Олександра Чоловського.

Про Олександра Чоловського, відомого діяча львівського наукового середовища кінця XIX – першої половини XX ст., написано достатньо, щоб скласти уявлення про основні напрями діяльності цієї цікавої особистості. Ще за життя вченого було видруковано невелике обсягом ювілейне видання на честь його “сорокарічної наукової, архівної та пам’ятниковознавчої праці” [9], як зазначалося у назві. Після війни, у 1946 р., тим самим автором – Йозефом Зелінським – був опублікований у “Квартальнику історичному” некролог на смерть вченого [10]. В наступні кілька десятиліть біограма про О. Чоловського друкувалася у різноманітних довідкових виданнях про польських учених та зокрема істориків [7]. Меншою мірою вивчалися його рукописні праці. Нині є лише стаття Терези Зелінської, яка вивчала та впорядковувала ту частину збірки О. Чоловського, яка збереглася в Головному архіві давніх актів у Варшаві, та інформативні, вкрай лаконічні відомості з путівника цього ж архіву, кількаразово перевиданого [4]. Частина зібрання О. Чоловського, що опинилася в бібліотеці Національного інституту ім. Оссолінських у Вроцлаві, в 1960-х роках була скаталогізована та опублікована у другому і третьому томах “Інвентарів рукописів” вказаної бібліотеки. Натомість “львівську частину” колекції обійшли мовчанкою: інформація про неї відсутня як на сторінках вітчизняних наукових видань, так і на сторінках “Анотованого покажчика” особистих фондів Відділу рукописів ЛНБ НАН України ім. В. Стефаніка [2].

Мета цієї публікації – проаналізувати джерелознавчий потенціал рукописної колекції Олександра Чоловського в контексті історично-генеалогічних студій над руською шляхтою Перемишльської землі XVI – XVIII ст.

Документальне зібрання О. Чоловського – це результат його невтомного колекціонування та цілеспрямованого пошуку і накопичення впродовж усього життя писемних пам'яток історичного минулого. Ця його робота не мала чітко окреслених пріоритетів та не обмежувалася ні хронологічно, ні тематично. Як наслідок, до колекції потрапляли найрізноманітніші матеріали, що відображають різні сторони життя суспільства західноукраїнського регіону здебільшого XVI – XIX ст. Тереза Зелінська об'єднала їх у кілька тематичних груп: 1) особисті документи вченого, присвячені в основному його діяльності на посадах директора Історичного музею у м. Львові (1892 – 1939), директора Львівського міського архіву (1905 – 1937), директора Національної галереї у Львові (1907 – 1939); 2) акти органів влади та управління Давньої Речі Посполитої, акти органів влади та управління Галичини під владою Австрії; 3) акти і документи міського й сільського самоуправління та інших локальних територіальних одиниць; 4) акти релігійних інституцій різних конфесій; 5) родові документальні зібрання шляхетських родів та інших родин і окремих осіб; 6) наукова спадщина істориків, колекціонерів, дослідників генеалогії та геральдики [4, 696]. Цей поділ адекватно відтворює не тільки тематику документів, що містяться в Головному архіві давніх актів у Варшаві, а й тих частин, котрі є у Львові та Вроцлаві. Обсяги колекції були чималими і, за свідченнями самого Чоловського, на 1926 р. вона включала: “323 dyplomy pergaminowe, w tym 9 z XIII wieku, około 2000 rękopisów historyczno-ekonomicznych z XIX – XIX w., około 15000 listów do spraw polskich, około 1000 autografów ..., około 50000 dokumentów heraldyczno-genealogicznych, dotyczących przeszło 4000 rodzin polskich” [6].

Од 1936 р. цілісність колекції порушується – О. Чоловський подарував Бібліотеці Національного інституту ім. Оссолінських у Львові 2500 рукописів, а в 1939 р. до них було включено ще 25 рукописів. Після Другої світової війни Бібліотека Національного інституту ім. Оссолінських була частково передана Польщі, де у Вроцлаві було відновлено її діяльність. Поділ документального і книжкового зібрання внаслідок цих переміщень торкнувся й збірки, подарованої О. Чоловським. Незначна частина рукописів, в основному до історії етнічних польських земель, була перевезена до Вроцлава, натомість більша частина залишилася у Львові і нині

становить окремий фонд Відділу рукописів Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника.

Колекція, що залишалася у О. Чоловського, була вивезена до Кракова незадовго до його смерті у 1944 р. Після війни вона перейшла до його дочки – Станіслави Карчевської, – яка у 1947 р. продала її Національній бібліотеці у Варшаві, звідки у 1949 р. частина матеріалів була передана до Головного архіву давніх актів у Варшаві. Отже, тепер колекція Чоловського розпорошена між чотирма інституціями Львова, Вроцлава та Варшави [9, 37 – 40].

Матеріали до історії руської шляхти містять усі чотири збірки колись єдиної колекції. З-поміж них одну з об'ємніших груп складають документи окремих родів та осіб. Найбільше їх у львівській збірці, де вони вміщені у двох із трьох описів і розмежовані, власне, на родові та особові справи. Такий поділ певною мірою умовний: перші не охоплюють усієї родини, носіїв певного прізвища, обмежуються кількома родовими відлами, натомість другі, як правило, охоплюють життя не тільки однієї особи, а й її попередників та наступників по прямій та бокових лініях. Кожна така справа невелика обсягом, складається з кількох або кільканадцяти документів XVIII – першої половини XIX ст. Для прикладу наводимо змістовно-видовий склад справи 68 “Височанські”:

1. Контракт від 25 листопада 1823 р. про купівлю та обмін земельними ділянками між Йозефом Боберським та Мар'яною Височанською Дмитрикович.;

2. Угода між Мар'яною Височанською та Михайлом Височанським Дмитриковичем від 13 лютого 1827 р. про дарування останньому земельних наділів за умови її пожиттєвого утримання;

3. Дарча від 1 лютого 1827 р. Стефана Височанського Дмитриковича для своєї єдиної дочки Мар'яни на нерухомість у Верхньому Висоцькому;

4. Свідчення від 18 березня 1829 р. про внесення попереднього акту, тобто донації до так званих домінікальних книг;

5. Контракт від 3 квітня 1836 р. про купівлю земельної частки у Верхньому Висоцькому між Яном Височанським Петрушевичем і Йозефом Боберським;

6. Угода від 15 червня 1838 р. між Андрієм Пакошевським та Раймундом Загоровським про передачу прав на земельні ділянки у с. Івашківець, Мохнатуму і Маткові;

7. Привілей Августа III, польського короля, від 4 червня 1760 р. для Яна Височанського та його дружини на вїтївство у с. Ботелька;

8. Витяги з індексів-реєстрів до гродських і земських книг XVII – XVIII ст., що стосуються Височанських;

9. Легітимація від 25 серпня 1784 р. про підтвердження шляхетства австрійською владою Височанським [I].

Нерідко трапляються документи XVII ст., а подекуди – XVI ст. Наприклад, серед документів з історії роду Ільницьких натрапляємо на зізнання возного про введення у володіння Федора й Андрія Ільницьких Сухиновичів у селах Ільник, Мельничне, Лосинець і Радич, датоване 1599 р. [III]. Загалом, документи давньопольського періоду, тобто до 1772 р., становлять абсолютну меншість. Усі вони – копії-витяги або оригінали-цереграфи, – переписані з гродських і земських актів, що тепер зберігаються у Центральному державному історичному архіві у м. Львові.

Як не дивно, більш цінними є акти XIX ст. Адже документація нижчих судових та адміністративних установ періоду австрійського панування до нашого часу дійшла у фрагментарному вигляді, для першої половини XIX ст. її практично не існує. Все це зумовлює унікальність такого різновиду актів, що відклалися у колекції О. Чоловського й безперечно становлять цінний матеріал до історії шляхти, однак пізнішого часу, після 1772 р.

Документи з історії окремих родів та осіб також наявні в “польських частинах” колекції О. Чоловського. Вони значно менші та, на відміну від “львівської”, не охоплюють усіх руських родів Перемишльської землі. Для прикладу, в Головному архіві давніх актів у Варшаві зберігаються як окремі справи документи Городиських [XI], Семигинівських [XVI] і Шептицьких [XVII], Ільницьких із Височанськими, Матківськими, Білінськими, Созанськими і Комарницькими [XII].

Окрему групу становлять документи, зібрані Людвіком Зелінським та успадковані від нього О. Чоловським, розпорошені між львівськими і польськими частинами колекції. Л. Зелінський, відомий більше як видавець знаного на середину XIX ст. часопису “Lwówianin”, колекціонував з-поміж іншого відомості про шляхетські родини Галичини. Найціннішу частину зібраного ним

генеалогічного матеріалу становлять виписки з гродських і земських актів XVI – XVIII ст. для кожного окремо взятого роду. Фактично, це регести майнових і судових справ із Перемишльського, Львівського, Жидачівського гродського і земського судів, із зазначенням вихідних даних – тому, сторінки та місця зберігання оригіналу документу. Це окремі справи обсягом від кількох десятків до кількох сотень сторінок регестів у Головному архіві давніх актів у Варшаві (сюди потрапили справи Білінських [XIV] та Блажівських [XV]) та у Львівській національній науковій бібліотеці ім. В. Стефаника (Уруські, Підгородецькі та ін. [IV]).

Тепер важко з'ясувати обставини укладання цих регестів. Можна припустити, що їх створили працівники “бернардинського” архіву у Львові, можливо, на замовлення самого Л. Зелінського. Лаконічність виписок та їхнє датування, подекуди в межах кількох років, свідчать, що укладачі працювали не з самими гродськими і земськими актами, а з індексами-показчиками, створеними австрійськими урядовцями наприкінці XVIII ст. Проведення такої пошукової роботи потребувало чимало часу, адже йдеться про необхідність переглянути сотні томів індексів та зробити з них відповідні виписки. Власне ця обставина підвищує цінність згаданих матеріалів. Адже з часів Л. Зелінського та О. Чоловського питання щодо створення вторинної інформаційної бази, яка охоплювала б географічні, особові та предметні показчики до гродських і земських актів, не розв'язане. Щоб віднайти і систематизувати дані XVI – XVIII ст. про котрийсь зі шляхетських родів, тепер, як і півтора століття тому, доводиться послідовно переглядати сотні актових книг, укладених за хронологією, та таку саму кількість індексів-показчиків. Отже, генеалогічні матеріали Л. Зелінського, попри дублювання документів гродських і земських судів XVI – XVIII ст., що зберігаються в Центральному державному історичному архіві у м. Львові, залишаються незамінним джерелом для дослідників генеалогії руської шляхти Перемишльської землі.

Поза згаданими двома групами матеріалів – документів до історії окремих родів і осіб та виписками із рукописної збірки Л. Зелінського – колекція О. Чоловського містить інші поодинокі генеалогічні джерела. Більшість із них має другорядне значення.

Ідеться, наприклад, про акти на підтвердження шляхетства кінця XVIII – початку XIX ст. для окремих родів [XII; XVIII], або оригінали та копії документів XVII – XVIII ст. судового і майнового характеру, де трапляється згадка про котрогось представника руської шляхти Перемишльщини.

Серед них ретельного огляду потребує справа, що зберігається у львівській частині колекції О. Чоловського під назвою: “Документи до історії роду Кульчицьких...” [III]. Це рукописна книга, створена у 1750 – 1760-х роках, обсягом 130 аркушів, яка не має початку: втрачені декілька перших аркушів. Вона складається з двох частин. Перша містить родовідні таблиці й виписки з перемишльських гродських актів, які згруповані за окремими родовими відлами Кульчицьких і земельними наділами, котрими вони володіли. Наприклад, під заголовком “Część Szelestowska seu Pwiczowska” подані регести майнових справ власників земельних ділянок, званих Шелестівська або Ільвичівська XVII – XVIII ст. та генеалогічна схема відгалуження Кульчицьких, що виводяться від Іллі й відомі як Кульчицькі Ільвичі або Шелестовичі [II, 11 – 13] тощо. Друга частина – це регести майнових справ (акти дарування, застави та ін.) із книг “інскрипцій” (“записів”) перемишльського гроду, подані в хронологічній послідовності. Рукопис розпочинається відомостями про Кульчицьких Тарасовичів-Івашовичів і Тарасовичів-Федоровичів, відсутність третього відламу – Тарасовичів-Васьковичів – вказує на те, що інформація про останніх містилася на втрачених сторінках. Кульчицьким Тарасовичам, імовірно, передували Кульчицькі Івашковичі – єдине родове відгалуження, що поряд із Тарасовичами-Васьковичами, також відсутнє на сторінках досліджуваного рукопису.

Автором цієї унікальної родинної хроніки міг бути Павло Кульчицький Тулук. У 1750 – 60-х роках він виконував різні обов’язки при перемишльському гроді [VI, 232], [VII, 73], [VIII, 41], [X, 296]. Зокрема, деякий час – у 1753 – 1754 рр. – обіймав уряд “сусцептанта” (різновид писарів) у місцевій канцелярії [V, 247 – 248], [IX, 1172]. Користуючись своїм становищем, він зумів зібрати та впорядкувати відомості про свій рід. Безпосереднім поштовхом до цього, напевно, стала судова суперечка між власниками Кульчиць та самбірськими старостами за відібрані від Кульчицьких і

включені до складу староства землі. Вона перманентно тривала, починаючи з 1590-х років. На 1750 – 60-і роки припадає її наступна активізація [1].

Подані в рукописі генеалогічні схеми роду Кульчицьких в основному достовірні. Їхнім недоліком є лише те, що вони майже не містять інформації про представниць жіночої статі: не названі дружини, дочки та сестри. Є застереження щодо інформації про засновника роду та перші покоління Кульчицьких, яка відтворена не на документальних свідченнях, а, швидше за все, на родинних переказах та грамоті-фальсифікаті, нібито наданій князем Левом Мелетію Тутковичу – протопласту роду. Якщо не брати до уваги останню обставину, то ця історія Кульчицьких є чудовим генеалогічним джерелом.

Огляд архівної колекції О. Чоловського з метою виявлення джерел до генеалогії та історії руських шляхетських родів Перемишльської землі засвідчує, що вони становлять чималу частину цього рукописного зібрання. Їхній джерелознавчий потенціал – нерівномірний. Частина матеріалів, що умовно творить групу документів до історії окремих родів та осіб, може бути використана радше як допоміжний матеріал. Водночас у зібранні О. Чоловського зберігаються документи, унікальні своїми змістовними характеристиками, без них неможливе якісне дослідження історії руської шляхти Перемишльської землі. Наприклад, архівні виписки до історії окремих родів із колекції Л. Зелінського, “Документи до історія роду Кульчицьких ...” та ін.

У перспективі архівна колекція О. Чоловського може стати предметом монографічного дослідження.

Джерела та література

I. Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника НАН України. Відділ рукописів (далі – ЛННБ. ВР). – Ф. 141. “О. Чоловський”. – Оп. III. – Спр. 68.

II. ЛННБ. ВР. – Ф. 141. “О. Чоловський”. – Оп. I. – Спр. 37.

III. ЛННБ. ВР. – Ф. 141. “О. Чоловський”. – Оп. II. – Спр. 237/п.1.

IV. ЛННБ. ВР. – Ф. 141. “О. Чоловський”. – Оп. II. – Спр. 153.

V. Центральний державний історичний архів України у м. Львові (далі – ЦДІА України у м. Львові). – Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 252.

VI. ЦДІА України у м. Львові. – Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 253.

- VII. ЦДІА України у м. Львові. – Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 254.
VIII. ЦДІА України у м. Львові. – Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 260.
IX. ЦДІА України у м. Львові. – Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 593.
X. ЦДІА України у м. Львові. – Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 624.
XI. Archiwum Główny Akt Dawnych w Warszawie (далі – AGAD). –
Zb. A. Czołowskiego. – Sygn. 547. – 179 s.
XII. AGAD. – Zb. A. Czołowskiego. – Sygn. 133.
XIII. AGAD. – Zb. A. Czołowskiego. – Sygn. 134.
XIV. AGAD. – Zb. A. Czołowskiego. – Sygn. 474.
XV. AGAD. – Zb. A. Czołowskiego. – Sygn. 475.
XVI. AGAD. – Zb. A. Czołowskiego. – Sygn. 587.
XVII. AGAD. – Zb. A. Czołowskiego. – Sygn. 598.
XVIII. AGAD. – Zb. A. Czołowskiego. – Sygn. 613.

1. Інкін В.Ф. Чи є історична основа в фальсифікатах грамот князя Льва Даниловича // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 1988. – Вип. 24. З історії стародавності і середньовіччя. – С. 55 – 63.

2. Особисті архівні фонди відділу рукописів : анований покажчик / уклали Є. М. Гуменюк, П. Г. Баб'як, О. О. Дзьобан; наук. ред. Є. М. Гуменюка; відп. ред. Є. М. Стасюк. – Львів, 1977. – 188 с.

3. Центральний державний історичний архів України, м. Львів. Путівник / Упоряд. О. Гневишева, У. Єдлінська, У. Кришталович та ін. – 2-е вид. – Львів – Перемишль. – 2003. – 492 с.

4. Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie. Informator o zasobie archiwalnym / oprac. Zbiorowe pod redakcją D. Lewandowskiej. – Warszawa: Naczelna Dyrekcja AGAD, 2008. – S. 695 – 697.

5. Charewiczowa Ł. Historiografia i miłośnictwo Lwowa. – Lwów, 1938. – S. 108 – 109.

6. Chwalewik E. Zbiory polskie. – Warszawa – Kraków, 1926. – Т. 1. – 423 s.

7. Stoffel-Ożgowa E. A. Czołowski // Słownik pracowników książki polskiej. – Warszawa – Łódź, 1972. – S. 151 – 152.

8. Zielińska T. Zbiór Aleksandra Czołowskiego w Archiwum Głównym Akt Dawnych // Archeion. – 1991. – Т. LXXXIX. – S. 37 – 60.

9. Zieliński J. Aleksander Czołowski. W czterdziestolecie pracy archiwalnej, konserwatorskiej i naukowej, 1891 – 1931. – Lwów : Nakładem Tow. Miłośników Przeszłości Lwowa, 1932. – 42 s.

10. Zieliński J. Aleksander Czołowski, 1865 – 1944 // Kwartalnik Historyczny. – 1946. – R. 53, zesz. 3. – S. 459 – 463.

Смуток Игорь. Архивная коллекция О. Чоловского как источник к истории и генеалогии русской шляхты Перемышльской земли XV – XVIII веков. В статье проанализирована источниковедческая ценность одного из рукописных собраний, которое содержит материалы к истории русской шляхты Перемышльской земли давнепольского периода. Выяснена судьба собрания от его возникновения до настоящего времени. Исследовано тематическое содержание коллекции с целью выявления генеалогического материала. Показан его неоднородный состав, содержащий несколько групп разной источниковедческой ценности.

Ключевые слова: Чоловский, генеалогия, генеалогические источники, шляхта, роды, архив.

Smutok Ihor. The archived collection of O. Cholovskyi as a source to the history and genealogy of Rus' gentry of Peremyshl' Province of the 16th – 18th centuries. In the article we have analysed the source study value of one of the handwritten collections that contains materials in the history of Rus' gentry of Peremyshl' Province at the old Polish period. The fate of the collection since its origin up to the present is found out. The thematic content of the collection is investigated in order to expose genealogical material. It is proved that this material is heterogeneous and consists of several groups of different source study value.

Key words: O. Cholovskyi, genealogy, genealogical sources, gentry, families, archive.